

The Formation of Substantives in XVIIth Century Ottoman-Turkish, (= STC 3), Ewa Siemieniec-Gołaś, Kraków 1997, 234 s.

Latin ya da başka bir alfabeyle kaleme alınmış, 16-18. yy. Osmanlıcasına ait verilerin yer aldığı her türlü kaynak, çalışma Osmanlıcanın, dolayısıyla Türkiye Türkçesinin ses tarihi önemli bir yere sahiptir. Elimizdeki çalışma da bu türden bir çalışmadır.

Latin harfli Osmanlıca sözlüklere, metinlere dayanan çalışmanın ilk iki bölümünde kaynaklar tanıtılmış, ele alınan ekler yer verilmiştir. II. bölüm anlambilimsel sınıflama, III. bölüm eklerin sesbilimsel yapısı, IV. ve son bölüm de eklerin yüzyıllara göre dağılımını içerir. Bu bölümlerin sonunda da sonuç, kaynakça ve ele alınan eklerle türemiş dözcüklerin dizinine yer verilir.

Çalışmanın malzemesinin derlendiği ilk kaynak 1603'te yayımlanmış olan Megiso'nun Polyglot sözlüğü, son kaynak (16) ise 1688 tarihli Miselli'nin kitabından derlenmiş Türkçe sözcüklerdir. Kaynaklar arasında Eremya Çelebi Kömürcüyan'ın "Yahudi Gelini" adlı Ermeni harfli metni de yer almaktadır. Kaynaklar ve kısaltmalardan sonra ekler, işlevleri ve türemelerin yer aldığı ilk bölüm yer alır. Yazar her ekin belirli dilbilgisi kitaplarında, kimi çalışmalarda değinildiği sayfayı belirtmiş sonrada ekin yapısı, işlevi üzerinde durmuştur. Toplam 28 ek ele alınmıştır. Bu ekler şunlardır: *-ak, -an, -cak, -cı, -cık, -cıl, -ç, -daş, -dı, -ga, -gan, -gı, -gıç, +gın, -ı, -ıcı, -(ı)k, -ım, -(ı)ndı, -ış, -lık, -ma, -maç, -mak, -muş, -sak*. Örneğin ilk ek olan *-ak* yer adlarında, küçültme eklerinde, alet ve nesne adlarında, insanları niteleyen kimi sıfatlarda ve hareketin öznesi olan adlarda kullanılır: 1. *durak, konak, yatak*; 2. *kulak, yanak*; 3. *bıçak, ölçek, yarak*; 4. *kolak, korkak, solak*; 5. *kaçak, oturak*. Örneklere bakıldığında bunları bir bölümünün eylem tabanlı, bir bölümününse ad tabanlı olduklarını söyleyebiliriz. Aynı çıkarımımız ele alınan öteki ekler için de geçerlidir. Örneğin *konak, yatak, bıçak, ölçek, yarak, korkak, kaçak, oturak* örnekleri eylem tabanlıyken öteki örnekler (*solak, kolak, *yanak*) ad tabanlıdır, *kulak* örneği içinse şimdilik bir şey söyleyemeyeceğim. Ancak çalışmada yer verildiği üzere *kul* "kul, köle" ile ilgili olduğunu sanmıyorum. Gerçekte etimolojik olarak burada iki ayrı ek söz konusudur: 1. eylemlere gelen *-Ak* için bak. OTWF § *-gAk*, 2. adlara

gelen içinse bak. OTWF §+ak. Belki de böylesi durumlarda ekler -ak (I), -ak (II) olarak ikiye ayrılarak incelenselerdi daha yerinde olurdu.

Çalışmada yer verilen her örnek sözcüğün ilk kez hangi metinde, yılda görüldüğü belirtilmiştir. Örnekler Arap harfli metinlerin taranmasıyla oluşturulan Tarama Sözlüğü ile de desteklenmiştir.

-an maddesinde yer verilen ayran sözünün sesbilimsel olarak ayır- ile ilgisi biraz şüphelidir, bak. ED 276 a, TMEN II § 639. Yine aynı maddede yer alan *kapan* için Clauson Çinceyi kaynak dil olarak gösterir (ED 585 a).

-cak maddesinde yer alan örnekler de gerçekte üçe ayrılmalıdır: 1. +cak (*çubucak, kolçak*), 2. -cak (< *gaç: salıncak*), 3. -acak (*yastanacak, oturacak, dayanacak, yeyecek* vb.).

-cı kitapta en çok örneği olan iki ekten birisidir. Öteki ek ise -lık (= +lık) ekidir. Ek iki tür sözcük türetir: 1. bir meslekle uğraşanları gösteren adlar: *akıncı, aşçı, balıkçı* vs. 2. kişiliği yansıtan sıfatlar: *dolabçı, fitneci, iftiracı* vs.

-çık: *çanakçık, çömlekçik ~ çölmekçik, dudakçık, kabakçık, yastukçık ≠ enicik, eşecük ~ eşekçük, ırmacık, köpecik, kuyrucık, yapracık*.

-ç: s. 60 burada yer verilen *çekiç ~ çeküç* örneği Farsça olaileceğinden dolayı bu maddeden çıkarılmalıdır (krş. T. Tekin, *Türkoloji Eleştirileri*, Ankara 1997²: 79-80; G. Doerfer, *TMEN III* § 1106).

-daş maddesinde yer verilen örnekler, söz konusu eki günümüzde ünlü uyumuna sokmak, daha doğrusu ekin uyuma girmiş biçimleriyle (+daş/ +deş) sözcük türetmek isteyenlere güzel bir yanıttır. Örneğin bu maddede, ön ünlü bulunduran *din, köy* gibi sözcüklerin Latin harfli kaynaklarda -daş ile *dındaş, köydaş* sözcüklerini türettiklerini görüyoruz (s. 61-62). Bu örnekler de bugün *köydeş* kullanımının yerinde olmadığını gösterir.

-dı ekinde yer verilen yansıma köklere dayanan *fısuldı, güürldi, kütürdi, murıldı, patürdi* sözcükleriyle eylemlere dayanan *patladı (patla-), osurdı (< osur-)* ayrı maddelere taşınırsa, benim düşünceme göre, daha yerinde olur.

-ı ekinde yer verilen örnekler tanımlayıcı (descriptive) bakış açısıyla aynı ekten türemiş görünseler de tarihsel olarak aynı değildir. Burada yer verilen örneklerin çoğu (*sevi, yapı* vb.) ET'de eylemlere gelerek ad yapan -g ile kurulmuşsa da *korku, -gu* ekiyle kurulmuştur. *seviğ, yapığ* ve *korkgu* sözcüklerinde g seslerinin Anadolu sahasında düşmesiyle her üç sözcükteki ek görünüşü itibarıyla karışmıştır, *korkgu* için bak. *Uigurica IV*, 8. s., 7. satır: *korkgu teg körk meñiz tutup ...* “korkunç bir görüntü alıp ...”.

-ış ekinde yer verilen *bağış < bağ-* “bağlamak” (s. 85) örneği ve

açıklaması Türkçede böylesi bir *bağ-* eyleminin bulunmamasından dolayı buradan çıkarılmalıdır.

Çalışmanın en uzun bölümü 90-166. sayfalar arasında yer alan *-lık* ekine ayrılmıştır. Bu uzun bölüm *-lık* ekinin işlevlerine göre sekiz maddede ele alınmış, yeri geldikçe kimi maddeler de birkaç altmaddeye ayrılmıştır.

II. Bölümde ekler işlevlerine onbir başlığa ayrılmış: 1. soyut adlar (*-cak: ısıcak, -cık: arpacık, -gı: bilgü vb.*), 2. eylem adları vb.

III. bölümde eklerdeki ses olayları ele alınmıştır: artlık-önlük uyumu, düzlük-yuvarlaklık uyumu ya da uyumsuzluğu gibi. Kimi yabancı kökenli sözcük ek alırken artlık-önlük uyumuna girmemektedir: *kırmızılık, mecnunluk, harifçık* gibi.

IV. bölümde örneklerin yüzyıllara göre dağılımı ile alfabe sırasına konmuş ekler ve örnekler gelir. Sonuç bölümünü kaynakça ve kitapta yer verilen örnek sözcüklerin dizini izler.

Kimi sözcüklerin yapıları, kökenleri üzerinde ayrıldığım noktaları kısaca belirttiğim çalışma Osmanlıca metin çalışmalarına, Türkçenin tarihî dönem sesbilgisine ışık tutacak niteliktedir.

M. Ölmez

Świat Dawnej Literatury Tureckiej. Zarys, Jan Ciopiński, Księgarnia Akademicka, Kraków 1997, 106 s.

“Ana Çizgileriyle Eski Türk Edebiyatı” adıyla çevirebileceğimiz kitap Divan Edebiyatına kısa bir giriş kitabıdır. Kitap bir tür edebiyat tarihi olması dolayısıyla Türkçenin en eski edebî metinlerinden, Orhon Yazıtlarından başlar. “İslam Öncesi Dönem VIII-X. yy.” olarak çevirebileceğimiz bu bölümde runik harfli yazıtlar ve kapsamı üzerinde durulur. Yazıtlara ait metin alıntıları amacına uygun bir yolla, Leh alfabesine uygun olarak Latin harflerine aktarılmıştır: *oguszym /oguşım/, szad /şad/ vb.* Bu bölümde yazıtlar üzerine yapılan çalışmalara, araştırmacılara değinilir. Bölümün ilk cümlesi de yazıtlardandır: *teŋri teg teŋride bolmuş türk bilge kagan bu ödke olurtum*. Bu bölümde yer verilen cümlelerde geçen öze “yukarıda” ve *oguş* “boy, kabile” sözcüklerini yeni okuyuşlara göre *üze* ve *uguş* olarak değiştirmek daha yerinde olacaktır. Devamla Uygurcadan ve Uygur dönemine ait metinlerden (Huastuanıft, Altun Yaruk vb.) söz edilir.

Kitabın ikinci bölümünde “İslamî Dönem, XI-XVIII yy.) başlığı altında Türklerin İslamiyeti kabul edişine, İslam kültür çevresine girişine, dolayısıyla bu çevrenin edebî geleneklerine uymalarına değinilir. Dört ayrı başlık altında ele alınan bu bölümde divan, tekke ve halk şiirine değinilir. Divan şiiri bölümünde edebiyat sözcüğünün kökeninden şiir türlerine (gazel, kaside, rübai vb.) değin farklı konular ele alınır. Edebî sanatlarla da yer verilen bu bölümü Kadı Burhaneddin’den, Baki’den (kaside ve mersiye) vb. alınan metinlerle çevirileri izler. Son başlıkta ise büyük Türk şairleri, eserleri ve araştırmacılara yer verilir.

Kısa ama özlü olan kitabın Polonyalı Türkoloji öğrencileri için Türk dili ve edebiyatı açısından iyi bir başvuru kaynağı olacağını sanıyorum.

M. Ölmez

Studia Etymologica Cracoviensia, 2 (1997), Condidit et moderatur Marek Stachowski, 330 s.

SE’in ikinci sayısı da en az ilki gibi etimoloji konusunda yeni ve ilginç yazılarla dolu. Bu sayıda Türkolojiyi ilgilendiren yazılar şunlardır: Aleksandr E. Anikin, Anlam ve deyimbilimi açısından “Sibirya Rus Diyalektlerinin Etimolojik Sözlüğü”. Bu ilginç yazıda Yakutça kimi sözcükler üzerinde de durulur.

İkinci yazıda Árpád Berta *küneş* ve *kuyaş* sözcükleri üzerinde duruyor.

Uwe Bläsing’in çalışması Anadolu ağızlarındaki İranî sözcükleri yeni bir bakış açısıyla ele alıyor.

Eugene Helimski ise Rusçadaki Türkçe *şişik* ve *hîsi* sözcüklerini karşılaştırıyor.

M. Stachowski’nin yazısında Yenisey dillerinin karşılaştırmalı sözlüğünde Altayistğin yeri ele alınmış.

Son yazı Heinrich Werner’in. H. Werner yazısında Yenisey dillerinde ve Türk dillerinde “taş” sözünü ele alıyor.

Bu sayının yeni bir özelliği, bir önceki yıl Türkoloji alanında yapılmış etimoloji açıklamalarının listesinin sunulmasıdır. Listeyi M. Stachowski hazırlamış. Yaklaşık 50 sayfalık listede yer alan sözcüklerin kaynakları A ve B olmak üzere ikiye ayrılmış. A bölümünde kendi içerisinde dizini bulunan, salt etimoloji-sözlük konularına ayrılmış yazılar, B bölümünde ise çeşitli

etimolojik açıklamaların yer aldığı yazılara yer verilmiş. Listede 1600'ün üzerinde sözcük, anlamı, alındığı metin ya da dil ve geçtiği kaynağa yer verilmiş. SEC' de her yıl yer alacak olan bu bölüm Türkologlar için etimoloji ve sözlükçülük açısından iyi bir başvuru kaynağı olacaktır.

Mevlânâ Safiyyü'd-dîn, *Neseb-nâme Tercümesi*, haz. Prof. Dr. Kemal Eraslan, Yesevî yay., İstanbul 1996, 144 s. (111-144 tıpkıbasımlar). [ISBN 975-7950-03-3]

Ortaasya Türk ülkelerinin eski Sovyet sisteminden kopup bağımsız birer devlet halini almalarından beri Müslüman kökenli Türk halklarında, özellikle de Kazakistan'da Ahmed Yesevî üzerine yeni çalışmalar ortaya konmaya başlanmıştır. Dahası A. Y. adına vakıflar, vakıf üniversiteleri kurulmuştur.

Bu çerçevede Yesevî üzerine yazılmış soyağacının, daha doğrusu soybelgesinin, *neseb-nâme*'nin Çağatayca metninin yazıçevrimli metni de bu yakınlarda yayımlanmıştır. *Neseb-nâme*'nin yazıçevrimi daha önce iki kez Kiril harfleriyle yapılmıştır. Elimizdeki çalışma bu iki yayının dışında Arap harfli iki ayrı yazmaya dayanmaktadır. Çalışma önsöz, kısaltmalar, giriş, şecereler, metin, çeviri, açıklamalar, sözlük ve tıpkıbasım bölümlerinden oluşur. Çalışmayı hazırlayan Kemal Eraslan önsözünde metnin daha güvenilir nüshalarının bulunmasından sonra daha sağlam bir yayının gerçekleştirilebileceğini, ancak Yesevî çalışmalarına bir katkıda bulunmak amacıyla bir an önce varolan yazmalara dayanarak eldeki çalışmayı hazırladığını belirtmektedir.

Girişte ilk önce *neseb-nâme* ile *şecere* arasındaki küçük farka değinilir, daha sonra da *neseb-nâme* nüshaları tanıtılır. Buna göre A nüshası talik yazıyla 154 satır, B nüshası kırık bir talikle 287 satır, C nüshası da yine talikle 29 satırdır. Ç nüshasına ise ulaşılamamıştır. Metnin içeriği, konusu ele alındıktan sonra metnin içerisindeki kimi tutarsızlıklara ve metnin diline değinilir. Metnin dili Çağataycadır. Yaklaşık 14 sayfalık yazıçevrimli metin nüsha farkları sayfa altında dipnotlarla gösterilmiştir. Metinde çok sayıda yer ve kişi adı geçmektedir. Metnin yazıçevrimini çevirisi izlemektedir. Çeviriden sonra ise yer ve kişi adları ile kimi sözcüklerin okunuş ve anlamlandırılış özelliklerine yer verilen notlar bölümü gelmektedir. Açıklamalarda yer verilen kimi sözcüklere kısaca değinmek gerekirse şunları söyleyebiliriz:

11. açıklamada yer verilen *yene* okuyuşu metinde ه *he* ile ينه yazılışına dayanmaktadır. Gerçekten de Çağatayca söz konusu olduğunda sözcüğün *yana* mı yoksa *yene* mi okunacağına karar vermek güçtür. Uygurca döneminde sözcüğün kendisinden sonra gelen *ok/ök* edatına göre *a*'lı ya da *e*'li okuyuşlara karar vermek daha kolay görünmektedir. *e*'li okuyuşu Çağatay grubunun günümüzdeki temsilcilerinden Özbekçe (bak. *Өзбекче-Русча Луқат*, Taşkent 1931, s. 169 a), *a*'lı okuyuşu ise Yeni Uygurca desteklemektedir. Kırgızcada da *a* ile *cana* biçiminin bulunduğunu belirtelim.

68-69. sayfada yer verilen *u*'lu *una-* okuyuşu yerinde bir okuyuştur. Sevortyan'da yer verilen *o*'lu (Lobnor ağzı) ve *ü*'lü (Tatarca) okuyuşlar ilgili dillerin Genel Türkçeye göre kendi ses gelişimleriyle ilgilidir. Günümüz Türk dillerinden Clauson'un yer verdiği *i*'li *ina-* biçimi de eski biçimin *u*'lu olması gerektiğini kanıtlar (1972: 171 b).

69. sayfada yer verilen *kinlik* "geniş" biçimi hazırlayanın belirttiğine göre yalnız Radloff'ta geçmektedir. Radloff ise bu sözcüğü Vámbéry'ye dayandırmaktadır. Eğer başka bir açıklaması yoksa, *Neseb-nāme*'deki biçim bir yazım hatasıdır, Vámbéry'nin sözlüğünde ise *kinlik* için kaynak gösterilmez. Hazırlayanın 50. dipmotta da belirttiği gibi, bu sözcük B yazmasında da görülmez.

70. sayfada yer alan *körgüz* sözünün Moğolca olabileceği belirtilmiş. Ancak Moğolca için *z*'li sözcükler düşünemeyeceğimiz için bunun kaynağını Türkçede aramamız gerekiyor. Doerfer'e göre sözcük gerçekten Türkçedir. Yine Doerfer'e göre كركوز yazımı da göz önüne alındığında *g-* ile *görgüz* okumak ve Az. *gör-* ile ilişkilendirmek daha doğru olacaktır. 1625 tarihli *Burhāni Kāfi*'de sözcük كركوز yazımıyla "bema'nāyi 'alāmeti rāh ü delīl ü rāhber bāšed" yani kısaca "rehber, kılavuz, yol gösteren" karşılığıyla geçmektedir (TMEN III § 1630). Bu durumda sözcüğü Türk dillerine ait bir öge kabul edip *kör-* eyleminin *-güz-* ile kurulmuş ettirgen biçiminin emir haline bağlamak gerekir. **körküz-* "göstermek" için bak. *körtgür-* maddesi (Clauson 1972: 740 a).

71. sayfada yer alan *üstün* < *üst+tün* açıklamasının yanı sıra **üz+tün* biçimi de olası bir biçim olarak düşünülmelidir. Yapı için krş. ET *öñ* "doğu", *öñtün* "doğu, doğuda", *üz "üst, yukarı" için bak. T. Tekin "Üze Zarfı Hakkında", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, İstanbul 1985: 253-260.

72. sayfada yer alan *ö*'lü *ögüz*'ü de *ü* ile *ügüz* okumak Sarı Uygurca ve Brāhmī harfli metinler göz önünde bulundurulduğunda daha yerinde ola-

caktır, bu konu için daha önceki bir başka tanıtma yazımda yer alan kaynaklara bakınız (*TDA 1991*: 203, ilk paragraf). Kaşgarlı çevirisinde yer alan *k'li öküz* biçimi ise B. Atalay'a dayanan bir yanlış okumadır, *g'li* yeni okuyuş için Dankoff/Kelly çevirisine bakınız (1985: 203).

73. sayfada *yola* “defa, kerre” sözü Brockelmann'a göre *yol+a* olarak çözümlenmekte *+a* ekinin ise addan ad yapan bir ek olduğu belirtilerek ET *yolu* ile karşılaştırılmaktadır. ET *yolu*'nun *Orhon Türkçesi Dilbilgisi*'nde *yol +ı* (iyelik eki) biçiminde düşünüldüğünü belirtelim (T. Tekin, 1969: § 3.234¹).

75. sayfada yer alan *öner-* eylemini *o* ile *oñar-* okumak belki daha uygun olacaktır. Radloff'a dayanan ön ünlülü okuyuş ise, Radloff'taki Tatarca örnekle ilişkilidir. Tatarca örnek Tatarcaya özgü bir ses gelişimiyle ilgilidir, tarihî döneme ait bir metin için ölçü olarak kullanılması biraz güçtür.

76. sayfada yer alan, *aş iç-* kullanımını (*ye-* yerine!) tersi bir örnekle, Sarı Uygurca bir örnekle karşılaştırabiliriz. Burada *ça* “çay” sözü *iç-* eylemi yerine *aşa-* “yemek” ile kullanılmaktadır: *ça aşıa* [ча аша] “çay iç / пей чай” (M. Ölmez, “Potanin's Yellow Uigur Material and its Importance Today”, *STC* 4, 1998'de yer alacak).

Sözlük bölümünde yer alan iki ayrı *il* maddesini, kökenlerinin aynı olmasından dolayı tek maddeye toplayıp *il* “halk; ülke, memleket” olarak karşılamak düşünülebilir. Yine metinde bir kez görülen *tuma* “çeşme, pınar” sözü de bildiğim kadarıyla yenidir, ancak bu söze açıklamalar bölümünde yer verilmemiştir.

Tümü 160 satırı bulmayan bu kısa yazma metinden elimizdeki ayrıntılı çalışma ortaya çıkmıştır. Çalışmanın hem tarihî dönem Türk metinlerine hem de Türk tasavvuf tarihine ayrı ayrı katkıları olmuştur.

M. Ölmez

Iacutica, Prace jakutoznawcze. Stanisław Kałużyński, Dialog, Wydawnictwo Akademickie, Warszawa 1995, 404 s. [ISBN 83-86483-19-9]

Çalışmalarını Moğol dillerinin yanı sıra, Sibir grubu Türk dilleri, esas olarak da Yakutçadaki Moğolca öğeler üzerine yoğunlaştıran Prof. S. Kałużyński'nin Yakutçaya ilişkin yayımlanmış yazıları tek ciltte toplanarak *Iacutica*

adıyla yeniden yayımlanmış. Yazıların çoğunluğu daha önce *Rocznik Orientalistyczny* dergisinde, bir kısmı da başka dergilerde yayımlanmıştır.

Polonyalı aydınların 19. yy. Çarlık Rusyası döneminde siyasi nedenlerle Sibir bölgesine sürgün gönderilmeleriyle bu bölge üzerine çalışmaları da başlamıştır, daha fazla bilgi için M. Stachowski'nin *TDA* 4'teki yazısına bak. (67. sayfa ve ötesi).

Kitap yine Yakutçanın uzmanlarından Polonyalı Türkolog Marek Stachowski'nin Lehçe ve Almanca sunuşuyla başlıyor. Bunu dil adlarının ve kimi kaynakların yer aldığı kısaltmalar bölümü izliyor. Kitaptaki yazılar dokuz ayrı başlıkta toplanmış. Bunlardan birisi ve en uzununu gerçekte daha önce kitap olarak yayımlanan, Kaluzyński'nin doçentlik çalışması: *Mongolische Elemente in der jakutischen Sprache* (Yakut Dilinde Moğolca Ödünçlemeler), 1962.

İlk yazı ise 1962'de lehçe olarak kaleme alınan "Yakutçanın Türk Dilleri Arasındaki Yeri ve Öteki Altay Dilleriyle Bağı" adını taşımakta (Lehçe).

Üçüncü yazı tek heceli Yakutça sözcükler üzerine yapılan etimolojik bir inceleme (Almanca).

Dördüncüsü Yakutçanın söz yapımı üzerine karşılaştırmalı, etimolojik bir incelemedir (Rusça).

Beş ve altıncı yazılar Yakutça kimi sözcüklerin kökeniyle Yakutçadaki Tunguzca ödünçlemeler üzerinedir (Almanca).

Yedinci yazı gerçekte yedi sayı yayımlanmış olan Yakutçanın etimolojik sözlüğüdür (Rusça).

Sekizinci yazı ise Fundamenta'nın ikinci cildinde yer alan "Yakut Edebiyatı" maddesidir (Almanca).

Dokuzuncu ve son yazı ise Yakutlar ve kültürleri üzerine Polonyalı bilimadamlarının yaptıkları çalışmaları ele almaktadır (Lehçe).

Derlemenin sonunda ise kitapta yer verilen inceleme konusu sözcüklerin tümünün dizini yer alır.

Araştırmacıların tek tek ulaşmaları hayli güç ve zaman alacak olan bu değerli yazıların okuyucuya tek bir kitap halinde, üstelik bir dizinle birlikte sunulması övgüye değer bir çalışmadır. Hazırlayanları kutlar konuyla ilgilenenlere Sibir araştırmalarının vazgeçilmez kaynağı olan derlemeyi edinmelerini öneririz.

M. Ölmez